

SZENT ATANÁZ GÖR. KAT. HITTUDOMÁNYI FŐISKOLA
INSTITUTUM SANCTO ATHANASIO NOMINATUM

ATHANASIANA

54

Nyíregyháza
2022

ATHANASIANA
a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola folyóirata

Alapítva 1995-ben

Főszerkesztő:
Ivancsó István

A szerkesztőbizottság tagjai:
Janka György, Szabó Péter, Véghseő Tamás, Vincze Krisztián

A szerkesztőség címe:
Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola
H 4400 Nyíregyháza
Bethlen G. u. 13–19.
Tel./Fax: +36/42/597-600
www.szentatanaz.hu
szentatanaz@szentatanaz.hu

Postacím:
H-4401 Nyíregyháza, Pf. 303

Felelős kiadó:
Véghseő Tamás rektor

© Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, 2022

ISSN 1219-9915

Megrendelhető a fenti címek bármelyikén
Az egyes számok ára: 1.000 Ft

RACS Csaba

Isten régi-új üdvössége A teremtés képe és Isten üdvözítő akarata a Biblia ke- ret-szövegeiben

TARTALOM: 1. Tematika és célkitűzés; 2. Az ó- és újszövetségi kánon egysége; 2.1. Az ószövetségi kánon koherenciája; 2.2. A Tóra, illetve a Teremtés könyvének kánonban betöltött szerepe; 2.3. Malakiás könyve és az ó- és újszövetségi üdvtörténet egysége; 3. Az egyetemes üdvösség a P és a J teremtéstörténetekben; 3.1. Az egyetemes üdvösség perspektívájára a P teremtéstörténetben (Ter 1,1–2,3); 3.1.1. A világosság; 3.1.2. Az erkölcsi rend; 3.1.3. A teremtett mindenség Isten szentélye (Ter 1,1–2,3); 3.1.4. Az áldás és az élet; 3.2. Az egyetemes üdvösség perspektívájára a J teremtéstörténetben (Ter 2,4–25); 3.2.1. Az ember szemszögéből bemutatott teremtés; 3.2.2. Isten az ember közvetlenül teremti; 3.2.3. A szentély képe a paradicsomkertben; 3.2.4. A paradicsomi folyók; 4. A Jel 21,1–22,5; a végső üdvösség, az üdvtörténet beteljesedése.

CSABA RACS: The Old and New Salvation of God: The Image of Creation and God's Redemptive Will in the Frame Texts of the Bible

The theme of God's universal redemptive will is particularly extensive in relation to the Old and New Testament. Embracing the current eschatological thematic focus of the journal providing a venue for its publication, the present paper examines the broader context – the very system – that supplies a frame and horizon for biblical passages relevant to God's general redemptive will in the Old and New Testament: God's universal redemptive will in the beginning and its fulfilment at the end of time. – Two aspects must be considered. The first aspect relates to the canonical unity of the Old and New Testament, constituting the progression of the biblical History of Salvation from Genesis to Revelation. It is argued that, in this respect, of outstanding importance are the Old Testament Canon – first and foremost, the Hebrew Bible (the tripartite whole of the Torah, the Prophets and the Writings) – and the internal logic of its structure, with special emphasis on the function of Genesis, as well as on the linking role of Malachi towards the New Testament (Mal. 3:1 [22]23-24). The second aspect concerns elements of the P (Gen. 1:1-2:3) and J (Gen. 2:4-25) creation narratives relative to the universal redemptive will of God, as well as – albeit only at the level of anticipation – the fulfilment of these in the unity of Rev 21:1-22:5 on ultimate redemption and the consummation of the History of Salvation. From this perspective, the following five elements of the two narratives may be described as consequential: light (P); the ethical system of creation (P); the created universe as the sanctuary of God (P & J); anthropocentric creation:

blessing and life (P & J); the rivers of Paradise (J). – The study primarily draws on the canonical and intertextual connections of the texts – wherever necessary – presenting their links and interpretive frames across the Old and New Testament.

1. Tematika és célkitűzés

Isten egyetemes üdvözítő akaratának témaköre az Ó- és Újszövetség vonatkozásában igen kiterjedt. Így témánkat a jelen tanulmánynak helyt adó folyóirat eszkatologikus tematikájának megfelelően szűkítjük. Célunk Isten kezdeti egyetemes üdvözítő akaratának bemutatása kitekintéssel annak végidőbeli beteljesedésére. Ezt két irányban tesszük: 1.) Az ó- és újszövetségi kánon egysége hogyan hozza létre a bibliai üdvtörténetnek a Teremtés könyvétől a Jelenések könyvéig terjedő ívét. 2.) A P (Ter 1,1–2,3) és a J teremtéstörténet (Ter 2,4–25) Isten egyetemes üdvözítő akaratára vonatkozó elemei, illetve igaz, csak jelzés szinten, ezek beteljesedése a Jel 21,1–22,5 végső üdvösségről, az üdvtörténet beteljesedéséről szóló egységében.¹

2. Az ó- és újszövetségi kánon egysége

2.1. Az ószövetségi kánon koherenciája

Jean-Louis Ska² az ószövetségi kánont egy olyan „könyvtárhoz” hasonlítja, amely Izrael népének alapvető iratait gyűjti össze. Nézete szerint a héber Biblia egyfajta „nemzeti könyvtárként” vagy „állami archívumként” funkcionál. Ennek analógiáját, még akkor is, ha az Ószövetség dimenziói jóval szerényebbek, az ókori keleti államalakulatok állami archívumaiban, illetve könyvtáraiban látja. Viszont az „állami archívum” sajátos jelentésétől eltérően a Biblia túlnyomórészt irodalmi, és nem adminisztratív jellegű szövegeket tartalmaz, amit egyértelműen kifejez az ószövetségi kánon keresztény felosztása: Történeti, Tanító és Prófétai könyvek. Az ószövetségi kánon egységét a héber Biblia hármas felosztása jelzi.

¹ A Jel 21,1a („új eget és új földet láttam”) a P teremtéstörténet feliratát, a Ter 1,1-et idézi („Kezdetben teremtette Isten az eget és a földet”). Utal a teremtés teljes művének és benne az embernek és küldetésének végleges megújítására és beteljesítésére. Ezen túl az üdvtörténet egész ívét fogja át a trónon ülő két kijelentése: „Íme, megújítok mindent” (Jel 21,5); „Én vagyok az Alfa és Ómega” (Jel 21,6). Vö. GIANCARLO BIGUZZI, *Apocalisse*, (I libri Biblici, Nuovo Testamento, 20), Milano 2005, 350–355.

² Vö. JEAN-LOUIS SKA, *L'Antico Testamento. Spiegato a chi ne sa poco o niente*, Roma 2014, 13–22; *Antico Testamento. I. Introduzione*, Bologna 2016, 126–223.

A Tóra „Izrael alkotmányaként”, az Ószövetség öt alapvető könyvét tartalmazza. Az ezekben megjelenő elbeszélésének tematikája: a világegyetem és Izrael eredete, illetve ez utóbbi története. Az Izrael kezdeteiről szóló elbeszélésekbe illeszkednek a választott nép számára konstitutív, a sínai szövetségekötéshez kötött törvényszövegek, melyek megalapozzák Izrael létét és életrendjét. A Tóra egyben a héber Biblia értelmezési kulcsa is. A Próféták könyvcsoportja Biblián belüli történelemértelmezés, ahol Izrael népének véleményformálói, a próféták értelmezik népük történelmét. Végül az Írásokban a fenti két könyvcsoporthoz kapcsolódó költeményeket, imákat, rövid elbeszéléseket és egzisztenciális reflexiók gyűjteményét találjuk.

Az újszövetségi Szentírás felé a lényegi kapcsolódási pont Malakiás könyve, mely Szent Jeromos *Vulgatája* révén jelenleg a katolikus kánon utolsó helyét foglalja el. Azon belül is kiemelkedik a könyv két utolsó verse, a Mal 3,23–24, melyek, így egyben az Ószövetség utolsó verseiként is, megjövendölik Illésnek az Úr napját megelőző eljövételét.

Ska fenti megállapításaiban az ószövetségi kánon koherenciájával kapcsolatban két alapvető szempont jelenik meg: 1.) A Tóra, azon belül is elsősorban a Teremtés könyvének alapozó funkciója. 2.) Az ó- és újszövetségi üdvtörténeti folytonosság és egység megteremtésében Malakiás próféta könyvének lényegi szerepe.

2.2. A Tóra, illetve a Teremtés könyvének kánonban betöltött szerepe

Az Ószövetség, és egyben a Biblia, első könyvének katolikus megnevezése, Teremtés könyve, a LXX megnevezésen, ת: 1 ו 2 ered, mely a *Vulgata* közvetítésével [Genesis] jutott el az európai nyelvekbe. Ez a cím szoros értelemben csak az 1–2. fejezetek tartalmát fedi. Ugyanakkor a görög η γένεσις („eredet”; „forrás”; „nemzetség”; „teremtés”) a többes alakú héber תו לדות főnév („utódok”; „nemzedék”; „leszármazás”; „családtörténet”; „nemzetség[tábla]”; „születési rend”) fordítása.³

A תו לדות, illetve a vele alkotott állandósult kifejezés, a תו לדות-formula (א: אלו לדות), ha a Ter 36,1.9 ismétléseit nem számoljuk bele, a Teremtés könyvében 10 alkalommal, felvezetve egy-egy újabb „fejlődési fokozatot”, mindig egy-egy nagyobb szerkezeti egység elején⁴ for-

3 Vö. JOSEF SCHREINER, תו לדות, in *ThWAT*, VIII, 571–577.

4 A kutatók többsége szerint a Ter 2,4a a P teremtéstörténet része, így kivételt képez. Mi a תו לדות AT-formula vázolt funkciója miatt a Ter 2,4a-t a J teremtéstörténethez soroljuk. Vö. GORDON J. WENHAM, *Genesis 1–15*, (Word Biblical Commentary, 1), Waco TX 1987, XXI–XXII. A P

dul elő. Így ez a 10 előfordulás a Teremtés könyvének „gerincét” alkotja, 11 egységre, azaz 11 üdvtörténeti fejlődési fokozatra osztva azt. A tizenkettedik, legutolsó fejlődési fokozat a Kivonulás könyvével kezdődik, Isten népével, a szövetségi Izraellel; melynek üdvtörténete és annak különböző szempontból történő értelmezései az egész Ószövetség fő témája. Bár a Kivonulás könyvének elején nem találunk יהוה-*formulát*, viszont, még mindig a Pentateuchuson belül, a Szám 3,1-ben találkozhatunk a sínai szövetségekötés összefüggésében (Mózes és Áron leszármazottai). A fentieknek megfelelően a következő szerkezeti összefüggést láthatjuk:⁵

I.	1,1-2,3	Prológus
II.	2,4-4,26	Ég és föld története (2. teremtés-történet kezdete)
III.	5,1-6,8	Ádám „családtörténete”
IV.	6,9-9,29	Noé „családtörténete”
V.	10,1-11,9	Noé fiainak „családtörténete”
VI.	11,10-26	Sém „családtörténete”
VII.	11,27-25,11	Terach „családtörténete”
VIII.	25,12-18	Izmael „családtörténete”
IX.	25,19-35,29	Izsák „családtörténete”
X.	36,1-37,1	Ézsau „családtörténete”
XI.	37,2-50,26	Jákob „családtörténete”
+ XII.	Kiv-tól (Szám 3,1)	Izrael Isten népe (Sínai szövetség)

2.3. Malakiás könyve és az ó- és újszövetségi üdvtörténet egysége

Az ószövetségi próféta hagyomány utolsó irata, Malakiás könyve a keresztény fordításokban többnyire az ószövetségi Szentírás utolsó könyve is. Ez a Vulgátán nyugvó kánont záró pozíció aláhúzza a könyvnek a két szövetség üdvtörténeti periódusát összekötő szerepét.⁶ A könyv utolsó, 3. fejezetében az 1. és a 23–24. versek az Újszövetség irányába két lényegi kapcsolódási pontot képeznek. A 23–24. versek az Ószövetség utolsó versei,

teremtéstörténet lehatárolásához vö. RÓZSA HUBA, *A Genesis könyve I.*, Budapest 2002, 71.

⁵ WENHAM, *i. m.*, XXII.

⁶ A Szent Jeromos Bibliatársulat Káldi-Neovulgáta Bibliafordítása (Budapest 1997) pontosan követi a Trienti Zsinat kánonját (IV. ülés; 1546. április 8.; *DS* 1502; FÍLA BÉLA – JUG LÁSZLÓ, *Az egyházi tanítóhivatal megnyilatkozásai*, Kisterenye – Budapest 1997, 320), ezért az ószövetségi kánont a Mal után következő 1–2Mak zárja.

így tartalmuk különös hangsúlyt nyer: közvetlenül átvezetnek Keresztelő Jánoshoz, és rajta keresztül Jézus Krisztus személyéhez.

A Mal 3,1 kontextusa a könyvnek a Malakiás igehirdetését feldolgozó késő fogsági alaprétégehez tartozó IV. vitabeszéd.⁷ Ez a vitabeszéd azok ellen szól, akik gonoszságának hátterében a Jhwh igazságában való kételkedés, az isteni számonkérés kétségbevonása áll. Gonosz tetteikre választ és egyben büntetést majd „Jhwh napja” ad, amelyet majd az ő hírnöke készít elő (Mal 3,1): „Íme elküldöm angyalomat, hogy elkészítse szíнем előtt az utat. Hamarosan belép szentélyébe az Úr, akit ti kerestek, és a szövetség angyala, aki után vágyakoztok. Íme, már jön is! – mondja a Seregek Ura”. Az Újszövetség, és ezen belül elsősorban a meglehetősen egyetemes perspektívájú Lukács evangéliuma, tükrözve a korabeli várakozásokat Illés végidőbeli eljövételéről, a Mal 3,1-et Keresztelő János személyében látja beteljesedni (Lk 1,17; Mt 17,10). A 3,1 második felében szereplő, eredetileg Jhwh-t jelölő „Úr” (יְהוָה) így Jézusra vonatkozik, akinek a templomban történő bemutatásával az Úr belépett az ő szentélyébe (Lk 2,27).

A Mal 3,23–24 a könyv Függelékében (3,22–24) található, mely formatörténeti szempontból egy a könyvet lezáró, két lépésből álló későbbi kiegészítés: 1.) Figyelmeztetés a Második Törvénykönyv hangnemében Mózes törvényének a megtartására (3,22; vö. Józs 1,7.13; illetve MTörv 5,1; 11,32; 12,1; 26,12); 2.) Illés eljövetele Jhwh napja előtt, annak közvetlen előzményeként (3,23–24; vö. 1Kir 19. fej.; Iz 66. fej.):⁸ „Íme, én elküldöm majd nektek Illés prófétát, mielőtt eljönne az Úr nagy és rettenetes napja (3,23), hogy visszatérítse az atyák szívét fiaikhoz és a fiúk szívét atyáikhoz, nehogy elmenjek és átokkal sújtsam a földet” (3,24).

A Függelék azzal, hogy egymás mellé helyezi Mózes törvényét (Tóra) és az ószövetségi prófétai hagyományt képviselő Illést (Próféták), a héber Biblia prófétai hagyományát és iratait a Tóra, Izrael életrendjének összefüggésébe, értelmezési keretébe helyezi.

Illésnek a Mal 3,24-ben megjelenő küldetését Keresztelő János küldetésében látja beteljesedni a Lk 1,17, ahol a Keresztelő születését meghirdető angyal így fogalmaz: „Illés szellemével és erejével fog előtte járni, hogy az

7 Malakiás könyvének szerkezetéhez, keletkezésének, irodalom- és hagyománykritikai kérdéseihöz vö. RÓZSA HUBA. *Bevezetés az Ószövetség könyveibe*, (Szent István kézikönyvek, 14.), Budapest 2016, 630–631.; ERICH ZENGER (szerk.), *Einleitung in das Alte Testament*, (Kohlhammer Studienbücher Theologie, Band 1,1), Stuttgart 2016, 705–708.

8 RÓZSA, *Bevezetés*, 633.; ZENGER, *i. m.*, 706., 708.

atyák szívét a fiakhoz fordítsa, a megátalkodottakat pedig az igazak okosságára, és így alkalmas népet készítsen az Úrnak”.

Összegezve, a Mal 3,1 és 3,23–24 és azok újszövetségi beteljesedése szorosan összefogja az ószövetségi hagyományt és az abban megjelenő várakozásokat, valamint annak beteljesedését az Újszövetségben, a Messiást megelőző és előkészítő Keresztelő János személyében is, aki egyben az Ószövetség utolsó prófétája (Mt 11,11; Lk 16,16).⁹

3. Az egyetemes üdvösség a P és a J teremtéstörténetekben

3.1. Az egyetemes üdvösség perspektívájára a P teremtéstörténetben (Ter 1,1–2,3)

A P teremtéstörténet, a Ter 1,1–2,3 szabályos struktúrája és ezzel együtt elbeszélésfonala, következetesen mutat az ember világának kiépítésén keresztül az ember megteremtése irányába. A feliratot (1,1) és a teremtést megelőző állapot leírását (1,2) követően, az elbeszélés fő része (1,3–31) két 3 napos periódusra felosztva 8 teremteseredmény létrejöttét mutatja be. Az első 3 nap (1,3–13), a „szétválasztás műve” megteremti az emberi létezés alapjait (idő, tér, létfeltételek). A második 3 nap (1,14–31), a „benépesítés műve” (a világosság hordozói, madarak és vízi élőlények, szárazföldi állatok) az élet, valamint az Isten képmását férfi és nő kettősségében hordozó ember megteremtésének ideje. A teremtés műve a 7. nappal zárul, melyet Isten életet adó erővel lát el és magához köt, „megáld” és „megszentel” (2,3). Ezzel elindul az emberi történelem. Az elbeszélés koherenciáját a kétszer három nap elemeinek egymásra épülő, az elbeszélésfonalat az ember irányába előre vivő megfelelése biztosítja:

3–13. v.: A szétválasztás művei	– 14–31. v.: A benépesítés művei
3–5. v.: 1. nap – világosság/sötétség	– 14–19. v.: 4. nap – égitestek
6–8. v.: 2. nap – égbolt, alsó/felső vizek	– 20–23. v.: 5. nap – tengeri állatok, madarak
9–13. v.: 3. nap – szárazföld/tenger növények	– 24–31. v.: 6. nap – szárazföldi állatok, ember

9 SKA, *L'Antico Testamento*, 22; *Antico Testamento*, 128., 130–132.

3.1.1. A világosság

A Ter 1,3-ban a „világosság”, a „fény” (אור) Isten első és egyben legjellegzetesebb teremtménye, amely a legpontosabban jeleníti meg Isten tevékenységét a világban, amely enélkül „sötétség” (חֹשֶׁךְ) és semmi (תְּהוֹמוֹת) Ter 1,2; illetve ugyanebben a versben: תְּהוֹמוֹת [„mélység”]; מַיִם [„vizek”]).¹⁰ A Biblia a világosságot nem tekinti isteni természetűnek, ugyanakkor gyakran az „élet”, a „szabadítás”/„üdvösség”, a „parancsok” és „Isten jelenléte” metaforájaként használja (Zsolt 56,14; Iz 9,1; Péld 6,23; Kiv 10,23).

A világosságot megítélő formula, „Isten látta, hogy a világosság jó”, a Ter 1. fejezetében hétszer szerepel (1,4.10.12.18.21.25.31). Nem egyszerűen esztétikai értéket, hanem a teremtett valóság minőségét, céljának való megfelelésségét mondja ki.¹¹ Első lépésben Istent úgy mutatja be, mint egy alkotóművészt, aki megcsodálja keze munkáját, ugyanakkor Isten létének, nagyságának és istenségének tanúbizonyságát maga a teremtés hordozza.¹²

A világosság szó szerinti és metaforikus értelemben vett ellentéte a „sötétség” (חֹשֶׁךְ), mely a Ter 1,2-ben a teremtéssel ellentétes állapot leírásának egyik eleme (אֵרָא שְׁמַיִם וָאֶרֶץ „sötétség borította mélységeket”).¹³ A sötétség a világossághoz hasonlóan a Biblia egyik emlékeztető szava: ha a világosság Istent szimbolizálja, akkor a sötétség valami Istennel szemben állót, istenellenest: gonosz (Péld 2,13); ítélet (Kiv 10,21); halál (Zsolt 88,13). Ennek megfelelően a szabadítás, azaz a megváltás, az üdvösség a sötétségből a világosságra való vezetés, vagy világosságot vinni a sötétségben élőknek (Iz 9,1 stb.).¹⁴

Azzal, hogy Isten nem a sötétséget, hanem a világosságot minősítette jónak, Isten „elkötelezte magát” a fény mellett, „elfogult a fény irányában”.¹⁵

10 LUIS I. J. STADELMANN, *The Hebrew Conception of the World. A Philological and Literary Study*, (Analecta Biblica, 39) Roma 1970, 49.

11 Kifejezetten a Ter 1,31-ben található hangsúlyos, utolsó formula, mely a 7. nap összefüggésében a teremtés egészére vonatkozik: וַיֵּרָא ה' וַיִּשְׂמַח אֵלֹהִים („és íme nagyon jó”). Vö. RÓZSA, *Genesis I.*, 109.

12 WENHAM, *i. m.*, 18.

13 RÓZSA, *Genesis I.*, 98.

14 WENHAM, *i. m.*, 16.

15 *Uo.*, 18. Ugyanakkor az ember számára átlátszatlan sötétség Isten számára átlátszó. Sőt jelentős kinyilatkoztatás során Isten elrejtőzhet (MTörv 4,11; 5,23; Zsolt 18,12; 139,12), a sötétség ezért egyben a kinyilatkoztatás helye is. Így a mélységeket borító sötétségre való utalás kettős értelmű: 1.) A történelem előtti semmi leírása. 2.) Utalhat Isten rejtett jelenlétére is, aki arra vár, hogy kinyilatkoztassa magát (WENHAM, *i. m.*, 16).

3.1.2. Az erkölcsi rend

A rabbinikus hagyomány a Ter 1,1–2,3-ben Isten által kimondott 10 teremtő szót megfelelteti a Dekalógus 10 parancsával (bSof 21,7). Ezzel bennfoglaltan azt állítja, hogy Isten úgy teremtette a világot, hogy egyben az magában hordozza az ő örök érvényű erkölcsi rendjét is, amely a Dekalógusban ölt konkrét formát (Kiv 20,1–17; MTörv 5,6–21).

A teremtett világ által tükrözött erkölcsi rendre utal, a P teremtéstörténetben központi szerepű, az első 3 napot meghatározó kifejezés („szétválasztás művei”; Ter 1,4,7,9): „Isten elválasztotta” (וַיַּבְרֵאֵלֱהִים). Az elválasztás az Ószövetségben más helyen isteni kiválasztás is (Lev 20,24; Szám 8,14; MTörv 4,41; 10,8; 1Kir 8,53). Emellett Isten részéről elvárás, hogy az ő választott népe hozzá hasonlóan „diszkriminatív” legyen, különbséget tegyen tiszta és tisztátalan, szent és profán között (Lev 10,10; 20,25).¹⁶

A szétválasztás, a megkülönböztetés és elkülönítés fenti mélyebb értelmével függ össze a növények (1,11: 1x; 1,12: 2x), a tengeri élőlények és a madarak (1,21: 2x), valamint a szárazföldi állatok (1,24: 2x; 1,25: 3x) teremtésénél használt מין („faj”; „fajta”) kifejezés 10x¹⁷ előforduló valamely változata („faja szerint”; „fajuk szerint”). A מין a P szövegeiben a kultikus áldozatbemutatás terminológiájának részeként a listák megszokott eleme (vö. Ter 6,20; 7,14; Lev 11,14–29; MTörv 14,13–18). Az állatok és a növények különböző fajai ismét Isten teremtő tervének a tanúi. A bennfoglalt tanítás világos: amit Isten megkülönböztetett és különbözőnek teremtett, azt az ember nem keverheti össze (Lev 19,19; MTörv 22,9–11). Isten „védjegye” a rend, és nem a káosz.¹⁸

3.1.3. A teremtett mindenség Isten szentélye (Ter 1,1–2,3)

Isten az embert saját „képére” (צַלְמֵנוֹ) és „hasonlatosságára” (דְמוּתוֹ) alkotta (Ter 1,26). A reális, fizikai képmást jelentő צַלְמֵנוֹ¹⁹ és az absztrakt hasonlóság, kinézés, másolat értelmű, összehasonlítások tagjaként szereplő דְמוּתוֹ²⁰ egymás mellé helyezése, illetve mindkettő כּ prepozícióval való ellátása („miként”; „megfelelően”; „hasonló vmihez”/„megfelelő vminek”), nyomatékat ad a צַלְמֵנוֹ („képmás”) jelentésének: a képmásnak hasonlónak kell

16 WENHAM, *i. m.*, 18–19.

17 A 10-es szám, mint a 10 teremtő ige esetében, talán tudatos utalás lehet a Dekalógusra.

18 WENHAM, *i. m.*, 18–19.

19 Vö. FRANZ JOSEF STENDEBACH, צַלְמֵנוֹ, in *ThWAT*, VI, 1051–1052.

20 Vö. HORST DIETRICH PREUSS, דְמוּתוֹ, in *ThWAT*, II, 273–277.

lennie ahhoz a valósághoz, melyet ábrázol. Azaz az embernek teremtményként feladata és küldetése, hogy hasonlónak váljon a Teremtőjéhez, akinek képmását hordozza. Az ember az egyetlen a teremtésben, aki Isten képmását hordozza, ebben az értelemben egyedi.²¹

A Ter 1,14-ben az égitesteket jelölő *מִאֲוֵר* „fényesség”; „világító test”; „égi-test” a Tórában mindig a szentélyben lévő hajlék lámpását jelenti (Kiv 25,6; 27,20 stb.). Az Ószövetségben mindössze két helyen jelöl égi fényességet (Zsolt 74,16; Ez 32,8 [„égitest”). Az égitestek első funkciója a nappal és az éjszaka, a világosság és sötétség elválasztása (Ter 1,18).²²

Az égitestek második funkciója, hogy jelezzék az ünnepeket, napokat és éveket. A „jel” (*אוֹת*) mindig speciálisan Isten üdvözítő cselekvésére, jelenlétére utal (égi jel még: Ter 9,12; Iz 38,7). Kifejezésünk alapvetően az időszakok két kategóriáját különbözteti meg: 1.) „Ünnepek”, illetve „ünnepi időszakok”, melyek meghatározott idők, meghatározott idejű ünnepek. 2.) Általános kronológiai időszakok, mint „napok és évek”, ahhoz hasonlóan, ahogyan a vegetáció is két részre oszlik, a szárazföldi állatok táplálékául szolgáló fűfélék és az emberek táplálékát biztosító fák (Ter 1,11–13). Az égitestek szerepe, funkciója ebben a vonatkozásban világos: a liturgikus ünnepek napjainak, azaz a liturgikus kalendáriumnak a meghatározása.²³

3.1.4. Az áldás és az élet

Az áldás, a *ברך* („megáldani”) ige használatával, a bibliai Óstörténetben, egyértelművé téve a kettő közötti teológiai kapcsolatot, közvetlenül az isteni teremtés említése után következik (Ter 1,22.28; 2,3; 5,2). Az „áldás” a Teremtés könyvének egyik nagy egységesítő témája: állatok (1,22); ember (1,28); szombat (2,3); Ádám (5,2); Noé (9,1); gyakran a pátriárkák (12,3; 17,16.20 stb.).

Az isteni áldásnál gyakori szókapcsolat, „legyetek termékenyek és sokasodjatok”, arra mutat, hogy az áldás révén kapható leglátványosabb isteni ajándék az élet. Az áldás az élet minden tapasztalati aspektusát is kifejezheti: termés, család, nemzet (MTörv 28,1–14). Az élet önmagában még nem jelenti birtokosa számára az élet továbbadását jelentő erőt; ahhoz még

21 RÓZSA, *Genesis I.*, 104. A Ter 1,26 értelmezésének kérdéséhez vö. RÓZSA, *Genesis I.*, 101–106.; STENDEBACH, *i. m.*, 1052–1055.

22 CLAUS WESTERMANN, *Genesis I–II*, Minneapolis 1994, 129.

23 WENHAM, *i. m.*, 22–23. Vö. még WESTERMANN, *i. m.*, 129–130.

külön isteni áldásra szorulnak az élőlények.²⁴ A „legyetek termékenyek és sokasodjatok” Isten saját, életet eredményező szava, ő rendelkezik felette; az ember nem tud vele élni (vö. Ter 27,27–40). Ahol a modern ember fejlődésről beszél, ott az Ószövetség áldásról.²⁵

A hetedik nap összefüggésében a Ter 2,3 az áldás és az élet mélyebb, szellemi vonatkozását adja. Isten megáldja (בָּרַךְ) és megszenteli (קָדַשׁ) a hetedik napot. Az áldás ebben az esetben konkrétan a napra vonatkozik. Ezt megelőzően az áldások a teremtményekre, Isten által „lelkésített” élőlényekre vonatkoztak, az állatokra és az emberekre, amely esetekben az áldás célja a termékenység és az uralom átadása (vö. Ter 1,22.28). Itt az áldás egy napot elkülönít. Ebben a napban a lét életető, biztosító és betöltő erőt kap.²⁶ Azzal, hogy Isten „megszenteli” ezt a napot, kifejezésre jut, hogy ez a nap speciális státust kap: egyedül csak Istenhez tartozik. A hetedik nap szentségének illetően kiemelésének üzenete egyértelmű: az embernek, aki Isten képe és hasonlatossága, szintén meg kell tartania ezt a napot.²⁷

Az áldás és az élet vonatkozó nyelvi szempontjai – A Ter 1,1, és egyben a Biblia kezdő kifejezésében, בְּרֵאשִׁית („kezdetkor teremtette”) a két egymást követő b kezdő mássalhangzó stilisztikai eszköz. A bibliai Óstörténetben Isten céljait illetően a teremtés (בָּרָא) és az áldás (בָּרַךְ) egymással összefüggenek, a szöveg megformálását tekintve egymás közelében helyezkednek el (Ter 1,21–22.27–28; 2,3; 5,1–2). Ez kettős isteni cél Ábr(ah)ám révén valósul meg (12,1–3), akinek nevei, אַבְרָהָם (Ter 17,5), אַבְרָם és אַבְרָם betűit idézi.²⁸

A másik jelentős a Ter 1,22-ben először szereplő, a Teremtés könyvében szintén központi jelentőségű szókapcsolat a בְּרִבּוֹ („legyetek termékenyek és sokasodjatok”; lásd még: 28; 9,1.7; 17,6.20; 28,3; 41,52; 48,4). Talán a két lexéma formai hasonlóságra építő megformálás ebben az esetben is tudatosságra utalhat (בָּרַךְ „megáldani”; בָּרָא „termékenynek lenni”). Mindenesetre az egymás mellé helyezés a két ige közti ideológiai kapcsolatot is jelzi: 1.) A világmindenség megteremtésekor a Föld megtelik emberekkel és állatokkal. 2.) Mindez még egyszer megtörténik a vízözön után. 3.) A kezdeti terméketlenség és a rossz tettek ellenére a pátriárkák életében

24 Vö. JOSEF SCHARBERT, בָּרַךְ in *ThWAT*, I, 825–828

25 WENHAM, *i. m.*, 24.

26 RÓZSA, *Genesis I.*, 110.

27 WENHAM, *i. m.*, 36.

28 *Uo.*, 14.

újból megjelenik a gyarapodás, mely Isten népe, Izrael létrejöttéhez vezet.²⁹

Isten teremtő, életet adó tevékenysége az emberi történelem során folytatódik, még a bűn sem szakíthatja meg (Ter 3,20: Éva nevének etimológiája, „minden élő anyja”; vö. Ter 4,1; 5,1–32). Az ember Isten társteremtőjévé válik, ebben az értelemben is hasonló hozzá.

3.2. Az egyetemes üdvösség perspektívájára a J teremtéstörténetben (Ter 2,4–25)

Szemben a P teocentrikus szemléletével, a J antropocentrikus: ember/Isten; ember/világ; férfi/nő. Az elbeszélés leggyakrabban előforduló szavai erre emlékeztetnek: אָדָם („ember”); אֶרֶץ („föld”).

A J teremtéstörténet egy nagyobb irodalmi összefüggés, a teremtéselbeszélésen túl a bűnbeesés történetét is magában foglaló az Éden-elbeszélés része (Ter 2,4–3,24). Az Éden-elbeszélés két része zárt irodalmi összefüggést alkot, ahol a bevezető (2,8,9.15–17) és a záró rész (3,23–24) elemei egymásra utaló ellentétet hordoznak. Az elbeszélés bevezetőjének minden eleme az ellenkezőjére fordul: 1.) Ter 2,4–25: A paradicsomkert, az ember és az ő élettere, megteremtése. 2.) Ter 3,1–24: A paradicsomkert elvesztése az ember bűnbeesése miatt.³⁰

3.2.1. Az ember szemszögéből bemutatott teremtés

A J teremtéstörténet leírása már feltételezi a teremtés valamilyen fokát. A Ter 2,5 négy „amikor még nem”-mondatában a teremtést megelőző állapot legeltetésre alkalmas területek vagy termőre fogott föld hiánya. Ennek a J kettős okát látja: a csapadék és az ember munkája szükséges a puszta termékennyé válásához. Az ember nélkül a föld puszta, halott.

Az embernek (אָדָם) meg kell művelnie a „földet”, a „talaj felső termékeny részét” (אֶרֶץ). A hímnemű אָדָם és nőnemű אִשָּׁה etimológiai szempontból összefügg, együttes említésük kifejezi a kettejük közötti sorsszerű

²⁹ Uo., 24–25.

³⁰ A Ter 3,23–24 megemlíti a jót és rosszat, valamint az élet fáját. Az ember nem juthat az élet fájához, ki lett szolgálatva a halálnak; majd el kell hagynia életterét, a kertet; a földet azon kívül kell művelnie. Ennek megfelel: 1.) A kert telepítése és az ember ide helyezése (Ter 2,8). 2.) Az élet fájának; a jó és rossz tudása fájának megnevezése (Ter 2,9). 3.) Megbízás a kert művelésére és engedély a fák használatára együtt a jó és rossz tudása fájának tilalmával és a halálbüntetés kilátásba helyezésével (Ter 2,15–17). Lásd RÓZSA, *Genesis I*, 115.

kapcsolatot (vö. 2,6.7).³¹ A fenti megállapítást tovább erősíti, hogy az אדם etimológiáját tekintve kapcsolatban állhat a „vörös” értelmű אדם-mal is, összekapcsolva az ember bőrének és a föld vörösös színét.

3.2.2. Isten az ember közvetlenül teremti

A J teremtéstörténet egyedül csak az ember teremtését részletezi, ez elbeszélésének fő témája. A Ter 2,7-ben Isten mintegy kézművesként közvetlenül „formálta” meg (בָּרָא)³² az embert a „földporából” (אֶרֶץ-פַּחַד), azaz a termőföld felső termékeny rétegéből, mely az ember élete végén a visszatérés helye is (Zsolt 103,29; Péld 3,20). Az ember élővé tételének módja, „orrába lehelte az élet leheletét”, aláhúzza, hogy az ember több, mint pusztán anyagi valóság. Az „élet lehelete” (נְשֵׁם חַיִּים) révén „élő-lény” (חַיָּה). A „lélek” (נֶפֶשׁ), azaz az élet adományának kiemelésével a P teremtéstörténethez (Ter 1,26–28) hasonlóan a J is állítja az ember egyediségét, különbözőségét az állatvilággal szemben: 1.) Az ember az egyedüli, aki közvetlenül Isten leheletét kapja. 2.) Az ember állatok feletti uralma egyértelművé válik azzal, hogy nevet ad nekik (Ter 2,19–20).

Isten emellett partnernek is tekintette az embert. A Ter 3,9-ben a bűnbeesés után Isten az embert számadásra „szólította”, mégpedig úgy, mint ahogy az ókorban a szövetségi partnert szólították számadásra (fáraó: Ter 12,18; Abimelek: Ter 20,9; 26,9–10).³³

3.2.3. A szentély képe a paradicsomkertben

A Ter 2,8-ban Isten normál élettér megteremtésével gondoskodik az emberről (vö. Ter 1,29). A héber גַּן („kert”) sumér eredetű, eredeti jelentése az ékírásos szövegekben: lehatárolt, megművelt, öntözőcsatorna-rendszerrel

³¹ Uo., 129.

³² A בָּרָא („formálni”; „képezni”; „alakítani”) ige a fazekasipar szakszava (Jer 18,2): formálás, alakítás, meggyúrás, művészi megformálás. A fazekas az alaktalan agyagból agyagedényeket, művészi módon megformált, megmunkált tárgyakat alkot, inventív módon. Mindez teremtő tevékenységnek tűnik: képességet, tervezést igényel (Iz 44,9–10): Isten egy alkotó, aki formál. Ennek a képszerűség jellege hamar bekerül az Ószövetség szövegeibe; igaz, minden jelképes mozzanat ellenére megőrizte eredetiségét: 1.) Általában Isten teremtő munkája (Ter 2,19; Zsolt 95,5; 104,26; Ám 4,13; Iz 22,11; Jer 33,2). 2.) Kifejezheti Isten és Izrael kapcsolatát is: az ember anyaméhben való teremtésére vonatkoztatva (Iz 44,2.24); emberi karakter, a sajátos szereppel együtt (Iz 43,21; 44,21; Iz 64,8). WENHAM, *i. m.*, 24. Vö. még WESTERMANN, *i. m.*, 203–207.

³³ WENHAM, *i. m.*, 76–77.

ellátott földdarab (vö. görög ὁ παράδεισος [„királyi park”; LXX], illetve óperzsa pairidaeza [„körükerített, védett hely”]).³⁴

Bár szövegünk a kertet reális helyszíneként ábrázolja (lásd Ter 2,10–14: a folyók bemutatása), ugyanakkor a kert pontos földrajzi helye, „Édenben keleten”, ma már nem határozható meg.³⁵ Sokkal inkább egy archetipikus szentélyként mutatkozik, mely amellet, hogy ideális élettér, Isten jelenlétének és áldásának is a helye. Mivel a Nap keleten kel fel, és a fény onnan érkezik, ezért a Kelet az isteni kinyilatkoztatás kedvelt metaforája (Iz 2,2–4; Zsolt 36,10).³⁶

A kertben kisarjasztott, részben az ember táplálékaként, részben csak a kert alkotóelemeiként szolgáló fák jelzői kiemelik Isten gondviselésének bőségét: „tekintetre kívánatos”; „evésre jó” (Ter 2,9). A kert közepén az „élet fája” (עֵץ הַחַיִּים) sajátos értelemben olyan fát jelöl, melynek gyümölcsei halhatatlanságot kölcsönöznek (Ter 3,22.24; ókori keleti háttérhez vö. Gilgameš eposz 11,268–289). A bölcsességi irodalom is több helyen említi, gyümölcse a bölcsesség (Péld 11,30), a beteljesült kívánság (Péld 13,12), a szelíd nyelv (Péld 15,4).

A Szentírásban a fák, mivel zöldek maradnak a nyári szárazságban, Isten életének a jelképei (Ter 21,33; vö. Zsolt 1,3; Jer 17,8). A sokszor elvetett kánaánita szentélyek sajátjai általában a zöld fák voltak (vö. MTörv 12,2). A szentély arany gyertyatartója is egy stilizált élet fája volt. A 12 levélre eső fény szimbolizálta, ahogyan Isten megtartja, élteti Izrael 12 törzsét (Kiv 25,31–35; Lev 24,1–9).³⁷ Az ember az Isten által adott élet korlátlan részese, amit a bűnbeeséssel veszít el végleg (nem ehett többet az élet fájáról; Ter 3,22).

A Ter 2,15 az emberi élet céljaként a kertben, azaz a világban, annak „művelését” (עָבַד) és „őrzését” (שָׁמַר) tekinti. A munka Isten parancsa és az emberi élet szerves része, saját valóságának a kiépítése; az élettér mellett saját feladat abban, ami nem az övé, ami, ahogy a bűnbeesés története tanúsítja, egyben erkölcsi felelősséggel is jár. Az עָבַד („tesz”; „csinál”; „szolgál”) gyök az Ószövetségben a földműveléssel függ össze (Ter 3,23; 4,2.12), de vallásos értelemben Isten szolgálatát is jelentheti (MTörv 4,19). A P szövegekben főleg a leviták kötelességeit jelöli a tabernákulum körül (Szám

34 VARGA ZSIGMOND J., *Újszövetségi görög–magyar szótár*, Budapest 1996, 731.

35 Vö. WESTERMANN, *i. m.*, 208–211.

36 WENHAM, *i. m.*, 61.

37 *Uo.*, 62.

3,7–8; 4,23–24.26 stb.). A שמר („őriz”; „felügyel rá”; „oltalmaz”; „[parancsot] megtart”) gyök szintén elsősorban profán értelmű. Vallásos és jogi kontextusban a vallási előírások, kötelességek betartása (Ter 17,9; Lev 18,5), illetve a leviták speciális feladata, ami a tabernákulumnak a betolakodókkal szembeni védelme, azaz „a szakralitás megóvása” (Szám 1,53; 3,7–8). A paradicsomkert és a szentély szimbolikája közötti összefüggésre fontos utalás azon papi, jogi szövegek sora, ahol a fenti két fogalmat egymás mellett használják (Szám 3,7; 8,26; 18,5–6; illetve a rabbinikus irodalomban: Ber-Rab 16,5).³⁸

A kert Isten jelenlétének, illetve Isten és ember találkozásának a helye is. A Ter 3,8-ban a bűnbeesés története ad idevágó utalást. A napszak, „este” és a „hűvös szellő” kifejezések azt is jelezhetik, hogy az Isten és teremtménye, az ember közötti napi beszélgetés megszokott lehetett. A יָרַח, „sétálni”; „járni”) ige Isten jelenlétének a jelzésére is szolgált a találkozás sátrában (Lev 26,12; MTörv 23,15[14]; 2Sám 7,6–7).³⁹

3.2.4. A paradicsomi folyók

A Ter 2,10–14 ősi, eredetileg önálló, a paradicsomi folyókról szóló történet. A Ter 2,6-ban említett, földfelszín termékennyé tevő folyóhoz hasonlóan az Édenben eredő folyó is a földből fakad. A kertet elhagyva, a négy égtáj egyetemességének ideáját kifejezve, négy ágra szakad: Pison, Gichon, Tigris, Eufrátesz. Közülük földrajzilag ma már csak az utóbbi kettő, Mezopotámia nagy folyói azonosíthatók.

A leírás egyszerre utal a kert vízbőségére, illetve gazdagítja a paradicsomkert és a jeruzsálemi szentély közös szimbolikáját (lásd még: Zsolt 46,5; Ez 47,1–12).

A 2,11-ben szereplő „Pison” hapax legomenon, az elbeszélés annyit említ róla, hogy „körüljárja Havila földjét, ahol arany van” (Ter 10,7.29; 25,18; 1Sám 15,7; 1Krón 1,9.23). Ez talán utalás Arábiára, ahol a kor legjelentősebb ismert aranylelőhelyei voltak. Az arany a szakrális bútorok, berendezések díszítőanyaga. Ugyancsak a szentélyre utal a „karneol” vagy „ónixkő” (אֶבֶן יָסַף, אֶבֶן יָסַף) említése a 2,12-ben, mellyel a tabernákulomot és a templomot díszítették (Kiv 25,7; 1Krón 29,2). Izrael 12 törzsének a neve is két, az efod vállára illesztett ónixkőbe volt belevésve (Kiv 28,9–14). Az arany és az

³⁸ Uo., 67.

³⁹ Uo., 76.

ónixkő említéséhez jól illeszkedik a szintén a 2,12-ben említett bizonytalan értelmű „bdellium” (בדליום), melyen valamilyen drágakövet érthet a szerző (az Éden drágaköveinek felsorolását lásd még: Ez 28,13).⁴⁰

A 2,13-ban a „Kus”, azaz Etiópia (Iz 20,3,5; Jer 46,9; így talán a Nílus is lehetne) földjét körüljáró „Gichon” etimológiáját tekintve az „előtör” jelentésű גיחון gyökhöz áll közel: mint egy forrás, „előtörő”. Ugyanakkor Jeruzsálem templomhegy alatti fő forrásának is „Gichon” a neve. Itt kenték Izrael királyává Salamont, a jeruzsálemi templom építőjét (vö. 1Kir 1,33,38).

4. A Jel 21,1–22,5⁴¹ a végső üdvösség, az üdvtörténet beteljesedése

A Babilon és az istenellenes hatalmak feletti általános ítéletet (Jel 17,1–19,10 és 19,11–20,15) követő, a történelem végkimenetelét, a végső üdvösség megvalósulását leíró Jel 21,1–22,5 két jól elkülöníthető részből áll: a.) 21,1–8: Új ég és föld; b.) 21,9–22,5: Az új Jeruzsálem, az üdvözültek közössége Istennel és a Bárányal. Ezek kontextusában jelennek meg a P és a J teremtéstörténetek fentebb tárgyalt elemei: világosság; az erkölcsi rend; a teremtett mindenség Isten szentélye; antropocentrikus teremtés; az áldás és élet, paradicsomi folyók.

1.) A világosság (P; vö. Ter 1,3). A Jel 21,23, felidézve a Ter 1,14–19 ábrázolásának két elemét, a napot és holdat (itt konkrétan megnevezve; Ter 1,16: nagyobbik és kisebbik világító), kiemeli, hogy az új Jeruzsálemben nincs már rájuk szükség, mivel Isten maga lesz annak fényessége, illetve lámpása a Bárány (vö. Ter 1,14.16: „világító”). Ennek következménye, hogy véglegesen megszűnik a világosság ellentétpárja, a „sötétség” („éjszaka”: Jel 21,15; vö. Ter 1,2,3–5.18).

A következő versben, a Jel 21,24-ben a Bárány világosságában járnak a nemzetek (vö. Jel 22,5). A megfogalmazás felidézi az Ebed-Jhwh alakját, akinek lényegi, egyetemes küldetése, hogy a „nemzetek világossága” legyen (Iz 42,6; 49,6). Ezen felül ide vehetjük a János-evangélium tanúságát is, ahol a világosság maga a megtestesült Ige (Jn 1,6,9) és az általa közvetített élet (Jn 1,4: „az emberek világossága”; vö. Jn 5,35: „világosság fiai”);

⁴⁰ *Uo.*, 65.

⁴¹ A Jel 21,1–22,5 elemeihez lásd bővebben: DÉR KATALIN, *A Jelenések könyve*, Budapest 2013, 367–387.

akit és amit nem nyel el a sötétség, nem győz felette (Jn 1,5). Jézus a valódi világosság, szemben annak részleges vagy relatív megnyilvánulásával, aki öröktől fogva létezik, és folyamatosan jelen van a teljes üdvtörténelemben, de akinek a jelenléte teljesen csak a megtestesülésben valósul meg.⁴²

2.) A teremtés erkölcsi rendjének (P) beteljesedése a világ újrateemtését követően Isten közvetlen jelenlétéből fog fakadni (Jel 21,3; 22,4–5), és azokban teljeseedik be, akik a hit révén hajlandók befogadni a megtestesül Igét, a világosságot:⁴³ „Mindazoknak azonban, akik befogadták, hatalmat adott, hogy Isten gyermekei legyenek; azoknak, akik hisznek az ő nevében, akik nem a vérből, sem a test ösztönéből, sem a férfi akaratából, hanem Istenből születtek” (Jn 1,12–13, illetve 3,5,18–21; szemben velük lásd Jel 21,8,27).

3.) A teremtett mindenség mint Isten szentélye (P; J). A Jel 21,1–22,5 teljes szövegösszefüggésének alapállítása, hogy az üdvösség végidőbeli beteljesülésének lényege Isten és az ő népének végleges közössége: Az új eszkatologikus Jeruzsálemben Isten véglegesen az ő népe körében fog lakni (kifejezetten: Jel 21,3; vö. még Ez 37,26–27). Az Ez 40–48. fejezethez hasonlóan, az új Jeruzsálem képe összeköti a két teremtéselbeszélés, ezen belül is, elsősorban az Éden kertjének (körbekerített terület, folyó, fák, drágakövek, Isten jelenléte) elemeit és Isten kiválasztott városának és királyi lakhelyének hagyományát (Jeruzsálem Jhwh menyasszonya: Iz 61,10; 62,5). A jánosi hagyományban az Ige megtestesülése révén válik lehetővé Istennek ez a közvetlen jelenléte népe körében (Jel 21,22: „az Úr, a mindenható Isten a temploma és a Bárány”), melynek előképe a pusztai vándorlás (Jn 1,14a): „Az Ige testté lett, és köztünk lakott” (ἐσκήνωσεν [„sátrat vert”]); vö. Szám 34,35).⁴⁴

4.) Antropocentrikus teremtés: az áldás és élet (J; P). Az újjáteremtett világban, mely egyben Isten szentélye, a bűn következménye, a halál és mindaz, ami annak hozadéka, véglegesen eltűnik (Ter 3,23–24). Isten és ember végleges közössége megvalósul: az ember szolgál, de uralkodik, Isten arcát láthatja, aki a világossága lesz (Jel 22,3–5). Ezzel egyben Isten választott népe, a történeti Izrael léte és küldetése is elnyeri a maga beteljesedését.

5.) A paradicsomi folyók (J). A Jel 22,1–2-ben a mennyei Jeruzsálemben, az Isten és a Bárány trónjából eredő élet vizének folyója, melynek két ága

42 Vö. ehhez FARKASFALVY DÉNES, *Testté vált szó I.*, Eisenstadt 1986, 50.

43 Vö. *Uo.*, 51–52.

44 Vö. *Uo.*, 53.

között fog kisarjadni a népeket gyógyító élet fája, az egyetemes, végső üdvösség képe, mely a Ter 2,8–9.10–14 mellett közvetlenül Ezekiel látomását idézi a templom küszöbe alól fakadó vízforrásról, mely a saját környékén túl a Holt-tenger vizét is élővé teszi (Ez 47,1–12; vö. Zsolt 46,5; 87,7; Zak 14,16–21). Ugyanakkor idézi a pusztai vándorlás mózesi csodáját is (Kiv 17,1–7; vö. Zsolt 78,15–16). A János-evangéliumban kereszttáldozata révén maga Jézus a benne hívő tanítványok számára a gyógyító és hitüket éltető Lélek forrása (Jn 7,37–39; 19,34).⁴⁵

45 Vö. Farkasfalvy Dénes, *Testté vált szó II.*, Eisenstadt 1987, 26.